

Hegyí W. György (1965) ókortörténész, az ELTE BTK Ókortörténeti Tanszékének adjunktusa. Kutatási területe az archaikus Görögország és a római köztársaság története.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Elefántcsontkapu és aranykor
(2015/1).

A halál, a barát és az isten Dionysos Horatius II. 19. ódájában

Hegyí W. György

*I don't want to achieve immortality through my work.
I want to achieve it through not dying.*

W. A.

Suetoniustól tudunk (*Aug.* 70) egy titkos asztaltársaságról,¹ amelyet *dódekatheos*-nak, a tizenkét isten lakomájának neveztek. Ugyanis a résztvevők, Octavianus és barátai hat isten és hat istennő jelmezében heverték az asztalok körül. Maga Octavianus Apollóként jelent meg ezen a lakomán; a többi résztvevőről és az általuk megjelenített istenekről nem maradt fenn információ. De néhány tippünk lehet. Ha a tizenkettő között ott lakomázott Dionysos is, akkor elképzelhető, hogy az ő jelmezét a fiatal Caesar egyik legközelebbi barátja, Maecenas öltötte magára.² Ez a feltételezés azon a képen alapul, amelyet Maecenasról a kortársai és a következő generáció szerzői kialakítottak. A portré, amelyet jellemzően néhány karikatúrisztikus, elnagyolt vonás ural, önmagában is nagyon érdekes.³ De itt most az a fontos, hogy ezek közül a vonások közül egy-kettő jellegzetesen és talán nem szándéktalanul dionysosí. A leeresztett tunika és más nőies vonások, az élvezetek és a pihenés túlzott kedvelése uralják a Maecenasról rajzolt képet, amelyet kiegészít ezzel szembeállított tettrekészsége és sokoldalú tehetsége. Lássunk erre egy-egy Velleius Paterculus- és Seneca-szöveget. A történetíró a Maecenas által kemény kézzel felszámolt Lepidus-féle összeesküvés kapcsán így jellemzi a politikust:

Ha a körülmények éberséget kívántak, egyáltalán nem volt aluszékony, hanem körültekintő és tetterős. Amint teendői megengedték, a kényelmes nyugalmat még az asszonyoknál is jobban élvezte.

Velleius Paterculus: *Róma története* II. 88 (Hoffmann Zsuzsanna fordítása)

Seneca a jellem és a retorikai stílus összefüggéseire⁴ hozza fel példának Maecenast:

Maecenas életmódja ismeretesebb annál, hogy most elmeséljem, hogyan sétált, milyen finnyás volt, mennyire szeretett szem előtt lenni, mennyire nem akarta, hogy bűnei rejtve maradjanak (...) mindig leeresztett tunikával járt-kelt a városban. Hiszen akkor is, amikor Caesart helyettesítette távollétében, fityegő tunikában adta ki a jelszót. (...) Hogy mikor javában tombolt a polgárháború, s a város rettegésben és fegyverben állt, ez kísértette magát két herélttel, akik mégis inkább voltak férfiak, mint ő.

Seneca: *Erkölcsei levelek* XV. 114, 4–6 (Kurcz Ágnes fordítása)

A Velleius Paterculus⁵ és Seneca szövegéből is kirajzolódó politikusi alkathoz nagyon hasonlót találunk Plutarchos Démétrios-életrajzában,⁶ csak még kidolgozottabb formában:

Jelleme is ennek megfelelő módon megfélemlítette, de egyben el is bájolta az embereket. Társas érintkezésben igen kellemes ember volt; ha szabad ideje megengedte, az italt sem vetette meg, s nem volt király, aki nála jobban szeretne volna a dőzsölést és a fényűző életet. Viszont tetteiben igen erélyes volt, s mindenben lankadatlan buzgalmat tanúsított. Az istenek közül ezért leginkább Dionysost választotta minta-

képeül, mint aki a legfélelmetesebb volt a harcban, de tudta, hogyan változtassa békére a háborút, és hogyan élvezze annak örömeit.

Plutarchos: *Démétrios 2* (Máthé Elek fordítása)

De Plutarchost nem csak Démétrios és Maecenas karakterének szembevető hasonlóságai miatt érdemes itt idéznünk. Egyrészt a felsorolt vonásokat ő szorosan kapcsolja Dionysoshoz (sőt a szöveg szerint a kapcsolatot már maga Démétrios tudatosan megteremtette), másrészt Plutarchos Démétriosot Antoniuszal állítja párhuzamba – azzal a politikussal, akinek Dionysosossal való kapcsolata sokkal közismertebb, mint kortársáé, Maecenasé.⁷ Antonius ebben a kérdésben mintegy kitakarja előlünk Maecenast.

Amikor bevonult Ephesosba, az asszonyok bakchánsnőnek, a férfiak és fiúk szatírnak és pánnak öltözve mentek előtte. (...) Antonius elnevezték örömosztó kegyes Dionysosnak.

Plutarchos: *Antonius 24* (Máthé Elek fordítása)

Az ismeretlen szerző által írt, de minden bizonnyal Maecenas halála után nem sokkal született *Elegiae in Maecenatem* (Elégiák Maecenashoz) így fogalmaz:

*Felróják laza öltözeted, s lelked lazaságát?
Erre te fittyet hánysz, egyszerűséged okán.*

(...)

Mondd, te irigy, mi bajod van a fel nem tűrt tunikával?

Mit vétett neked az, hogy ruharánca lazább?

Tán nem volt hű Caesarhoz, nem védte a Várost?

Rendet az utcákon hát ki csinált, ha nem ő?

Fosztottak ki sötét éjjel, nőhöz ha siettél?

Későn megkéselt tán odakint valaki?

Tarthat, mégse kíván ő tartani büszke triumphust –

volna nagyobb nagyság, mint ha elég a kicsi?

Arnyat adó tölgyet kívánt, nimfák dalolását,

és néhány hektárt, némi gyümölcs ha terem.

(...)

Látta Pelorumnak halban dús szirtje, tüzet hogy

hányt a hajókra, hogyan gyújtogatott a csatán.

A makedón portól feketülten látta Philippi:

bősz ellenség volt ott ez a lenge ficsúr.

S a tengert amikor betakarta a nilusi flotta,

látta vezére, hogy ő bátor előtte, vele.

Hátat fordított a Kelet katonája, de ő a

Nilus torkáig kergeti, s ott döfi át.

21–34, 41–48 (Körizs Imre fordítása)

A jellem, illetve jellemzés vázát itt is a háborús helytállás, valamint a pihe-nés és a multság élvezetének kettőssége adja.⁸ A felővezetlenséget – a női divatnak és Dionysos öltözködésének közös jellemzőjét – és a nimfákat, akik körébe Maecenas visszavonult, külön is érdemes kiemelni. Az utolsó nagy küzdelem, az actiumi csata leírása pedig egy Bacchus-himnuszban oldódik fel (57–67. sorok), amely az isten híres harcát és jellegzetes külsejét énekli meg, hosszan taglalva a megoldott, lecsüngő tunikát. Itt Maecenas és az isten kapcsolata nincs kimondva *expressis verbis*, mint Démétrios, illetve Antonius esetében, de a szöveg szerkesztése és belső párhuzamai magukért beszélnek.⁹ Ennek a forrásunknak különlegessége, hogy Maecenas az actiumi, a philippi és még egy tengeri csata aktív résztvevőjeként mutatja be, amely ellentmond a többi forrásunkból kirajzolódó képnek.¹⁰ Az ellentmondás tudatosnak tűnik: az ismeretlen szerző vitatkozik a közvélekedéssel, amely Maecenast puhány etruszk diplomatának tartotta. Az

*Maecenas, te dicső, régi királyi sarj,
ő, nagy támaszom és hön szeretett díszem!*
(...)

*engem bölcs koponyák díszé, a zöld babér
istenné magasít; engem a hűs berek,
Nymphák és Satyrok lenge dalos kara
néptől elkülönít, s csendre amíg nem int*

*Euterpé sipomon, s míg Polyhymnia
nem tilt pendítenem lesbosi lantomat,
és míg engem a vers papjaihoz sorolsz,
fennkölt homlokomat csillagokig verem.*

Horatius: *Ódák I. 1, 1–2 és 29–36*
Bede Anna fordítása

*Harcokról eleget zengtem már; kéri a győztes
isten a lantját. Íj, félre ma! Jöjjön a tánc.
Árnyas berkek ölén ülünk pompás lakomához (...)
Borba merült költőket jobban zaklat a Múza;
Phoebusnak locsold, Bacchus a dús televényt!
Mint szolgál a mocsári sicamber – idézi az egyik,
Cepheus barna honát zengi amaz (...)*

Propertius: *Elégiák IV. 69–78*
Kerényi Grácia fordítása

*S Actium ékessége ivor pálcával a lantra
csap, hogy nem harsog kürt szava már diadalt
(résztvev benne csatázva, ne essen Róma parázna
nő bujaságának áldozatul sohasem,
részt vett kopjástul, s úgy hajlította meg ívét,
célul a szélső mént vette, amint menekült):
– Bacchus, amint győztünk éjszínű indusok ellen,
egy sisakunk nyújtott jóízű bort teneked,
és te derülten eloldoztad lebegő tunicádat,
kettőt, bíborszínt hordva, ha jól tudom én.
Emlékszem jól észben tartva, amint bevezették
hónál is hókabbb kézzel a tigriseket.
S thyrsus volt veled, ékkövel díszítve s arannyal
kúszó repkénynek épp hogy akadt helye még,
és a bokádat ezüst-veretű ruha ránca takarta,
Bacchus, eképp tudom ezt, így van-e, nem tagadod.
Majd a szokottnál lágyabban szóltál velem akkor
hosszan (mestere vagy), mondva az új szavakat.*

Elégiák Maecenasra I. 51–69
Lakatos István fordítása

Láttam ma Bacchust – higyj nekem, ó utód! –:
 vadon hegyek közt éneket oktatót
 nimfáknak és fületmeresztő,
 kecskepatájú szatírseregnek.

Euoe! Agyam még rázza a rémület,
 Bacchusszal eltelt szívem örömvihar
 kavarja. Euoe! Liber, ó hagyj,
 Hagyj, ne suhítsad a szörnyű thysrust!

Nem bűn örök-vad táncu thyasaid
 a borkutat vagy dús patakok tejét,
 s fatörzsek odvából lecsurgó
 méz aranyát kidalolni versben;

nem bűn a boldog, menny magasába szállt
 csillag-menyasszonyt, Pentheus átkozott
 házának rettentő ledöltét,
 s mint nyomorult meg a thrák Lycurgus.

Te vagy, ki úr vad tengeren és folyón,
 te vagy, ki rejtett bérceken ittasan
 biston leányoknak hajába
 fűzöd a megszelidült kigyókat.

Midőn gigászhad tört gonoszúl atyád
 szent trónja ellen vad meredélyen át,
 Rhoetust te lökted mélybe, ádáz-
 körmű, erősgagyarú oroszlán!

Kartánc, multság, s tréfa királya vagy,
 nem hitt erősnek senki kemény tusán
 te mégis ott álltál középütt
 háboru s béke közötti mesgyén.

Csóválta farkát, látva a színarany
 szarvak diszét, zord Cerberus, és örült,
 míg mind a három nyelve nyalta
 fölfele távolodó bokáid.

Horatius: Ódák II.19
 Horváth István Károly fordítása

ellentét a 21–30. sorokban a legerőteljesebb, ahol a költő a felövezetlenséget, illetve a Rómában garázdálkodó rablók elleni kemény és hatékony fellépést állítja szembe egymással. Maecenas „megvédését”, harciasságának bemutatását átítatja a humor. A vad túlzások, a háborús közhelyek egymásra halmozása már-már Plautus *Hetvenkedő katonáját* idézi. Csakhogy itt a hang nem gúnyos, hanem szeretettel: ez a humor nem fordítja ellentettjébe a dicséretet, és nem semmisíti meg a dicsért személyt. Az elégiák szerzője Maecenas asztaltársaságának tagjaként, közeli barátként (és nem élösdiként) beszél. Ügyetlenül, nem sok művészi erővel, de bizonyára nem szándéktalanul idézi fel az ehhez a társasághoz tartozó költőknek a szövegeit. Például Propertius IV. 6. elégiáját, ahol az actiumi csata (szintén parodisztikus) leírását hasonlóképpen egy bacchikus költői borozás követi. Ez a humor pedig nem volt idegen sem Maecenastól, sem az istentől.

Közös elem Pentheus és az etruszk kalózok történetében a lányos külsejű ifjú lebecsülése, majd később az isten rettentő hatalmának megtapasztalása között feszülő ellentét. Hogy a Dionysos-történeteknek ez a lényegi vonása hangsúlyos volt az Augustus-kori irodalomban, az bizonyos; hogy eszébe jutott-e Maecenas-szal kapcsolatban is a kortársaknak, azt nem állíthatjuk biztosan. De a Lepidus, illetve a Rómában garázdálkodó rablók elleni kíméletlen fellépést szembeállították Octavianus teljhatalmú megbízottjának külsejével és szokásaival. Továbbá az *Elegiae in Maecenatem* sorai közvetlenül is igazolják, hogy Maecenas – ez a bős ellenségként is viselkedni tudó ficsúr (*gravis hostis – tener*) – és Dionysos társítása nem volt idegen a római közvélekedéstől.

Ha ez előtt a háttér előtt olvassuk újra Horatius II. 19., „Bacchum in remotis” kezdetű ódáját, a 7. versszakban talán összefutunk a költő barátjával és patrónusával, Maecenasszal is.¹¹

Kartánc, multság, s tréfa királya vagy,
 nem hitt erősnek senki kemény tusán,
 te mégis ott álltál középütt
 háboru s béke közötti mesgyén.

25–28 (Horváth István Károly fordítása)

Tekintsük át az egész szöveget (műfordítását lásd a margón).¹² Az első két versszak az istennel való találkozás hihetetlen élményét írja le. Majd Horatius Dionysosnak ezt a megtapasztalt hatalmát „fordítja le” az isten kultuszának és mítoszának epizódjaira (3–6. versszakok). Az idézett 7. versszak mintegy a hatodikat magyarázza, amelyben Bacchus apja védelmében harcolt a gigászok ellen, de egyben az isten egy általánosabb jellemzését is adja. A 8. pedig az alvilági kalandját idézi meg.

A 7. versszak szövegében élesen szemben áll mások vélekedése: *dictus*, és az igazság: *sed... eras*. A harcra alkalmatlannak mondott isten megállja a helyét a háborúban is, mint ezt Bacchus a gigászok ellen bizonyította is. Ez természetesen Dionysos-szal kapcsolatban is működik. Hiszen miért ne léphetne fel Horatius az isten igazi ismerőjeként a tudatlanokkal szemben, ha egyszer látta és tanult is tőle: *Bacchum... vidi docentem* (1–2). De véletlenül legalább ennyire illik egy emberre is, akit a többség bohémnek és élvhajásznak tart, mert leengedett *tunicában* sétál a Város utcáin, de aki ismeri őt, tudja, mennyit tett és tesz Rómáért. Eszünkbe jut az actiumi csata előestéjét megidéző első epódos is, ahol ugyan Horatius harcra való alkalmatlansága teszi még értékesebbé a barátjához és patrónusához való hűségét, hiszen *imbellisként* (harcot kerülőként) is követné a háborúba. Kettejük viszonya azonban egyértelműen párhuzamba kerül Maecenas és Octavianus viszonyával és azzal a hűséggel, amellyel Maecenas követi a háborúba hatalmasabb barátját.¹³ A párhuzam miért ne terjedhetne ki Maecenas (vélt) nem harcos alkatára is, akit az Octavianus mellett betöltött pozíciójuk miatt a kortársak is csak a katona Agrippával állíthattak párba, illetve szembe?

Külön figyelemre méltó Maecenas szempontjából az idézett strófa vége: *sed idem / pacis eras mediusque belli* (27–28). A mondat alighanem szándékosan többértelmű a *medius* révén,¹⁴ egyrészt: nemcsak a béke közvetítője voltál, hanem a harc közepén is ott voltál,¹⁵ másrészt: nemcsak a békében, hanem a háborúban is otthonosan mozgottál.¹⁶ Az utóbbi értelem összefoglalva a korábbi sorokat vol-

taképpen ugyanazt mondja Bacchusról, amit majd az *Elegiae in Maecenatem* fog hosszan taglalni Maecenasról. Ami az előbbit illeti, érdekes vita tárgya lehetne, hogy az istennel kapcsolatban mennyire és miért is találó a *pacis medius* (a béke közvetítője) megfogalmazás, de az egyértelmű, hogy a kifejezés tökéletesen illik Maecenasra, aki Octavianus számára számos békét és megegyezést hozott tető alá.¹⁷

Azt az elképzelést, hogy ebben a Dionysos-himnuszban egy versszak erejéig Horatius a barátját is megidézi, a versnek a kötetben, illetve az egész gyűjteményben (az ódák első három könyvében) elfoglalt helye is megerősítheti. Mert nézzük csak a második könyv utolsó négy versét! A tizenhetedik az egyik leghíresebb Maecenas-óda, melyben Horatius kettőjük életének és halálának összefonódásáról beszél:

...A pusztulás majd

egy nap jön értünk. Esküszöm, és igaz
az esküm: én is menni fogok, megyek,
amerre mérsz, készen követlek,
társad az úton a vég felé is.

II. 17, 8–12 (Imre Flóra fordítása)

Maecenas, az istenekkel együtt említett¹⁸ barát a tizennyolcadikban is fontos szerepet kap: Horatius nekik (*deos, amicum*) hálás a birtokáért, amely lehetővé teszi, hogy költőként éljen. Többért nem zaklatja sem az isteneket sem a nagyhatalmú barátot.

... Ámde alkotó erő
s hű jellem él itt, és a gazdag eljő
a szegényhez; mást nem is
kérnék az égtől és a dús barátot
több kincsért nem zaklatom,
elég nekem szép kis szabin tanyám is.

II. 18, 9–14 (Kardos László fordítása)

Ebbe a pár sorba belesűrítődik kettejük kapcsolata: a *cliens* és pártfogójának viszonyában „szakkifejezés”¹⁹ a *potentem amicum*, amely fogalmat már előkészíti (ha ellentétes összefüggésben is) a 8. sorban a *clientae* szó. Ebbe a fogalomkörbe tartozik a *fides* (9), és itt van a patrónus ajándéka, a birtok is. De szó van a költő tehetségéről, a *cliensi* viszonyt pedig igazi barátsággá változtatja, hogy Maecenas felkeresi szegényebb barátját.²⁰

A tizenkilencedik ódáról fentebb már volt szó; a huszadik, a kötet záró darabja pedig – melyben a költő szárnyakat növesztve emelkedik az egész ismert világ fölé, s megtiltja barátjának, hogy gyászolja, hisz sírja üres lesz – megint csak a szeretett (*dilecte*) Maecenast szólítja meg. Horatius tehát a Dionysos-himnusz a II. könyv végének Maecenas-versei (Maecenast megemlítő versei) közé illesztette be: *Maecenas, Maecenas, Dionysos, Maecenas*. Régi észrevétele a szakirodalomnak a II. 19 és a II. 20 szoros kapcsolata (versmértékük azonos, és témájuk is összefügg).²¹ Szintén nyilvánvaló a második és a harmadik könyv utolsó versének összefüggése: a második könyv záró darabja ugyanúgy a költői halhatatlanságot tárgyalja, mint az ódák egész gyűjteményét lezáró *Exegi monumentum* (III. 30). A harmadik könyv huszonkilencedik ódája, tehát az egész gyűjtemény utolsó előtti darabja pedig nem más, mint az úgynevezett nagy Maecenas-óda: *Tyrrhena regum progenies*. Az így kirajzolódó szerkezet mintha szintén azt sugallná, hogy a két utolsó előtti vers címzettjei, Dionysos és Maecenas közel állnak egymáshoz.

A III. 29. első sora (*Tyrrhena regum progenies*) nyilvánvalóan visszautal az ódák nyitó darabjára, az I. 1-re: *Maecenas atavis edite regibus*. A háromkötetes ódagyűjtemény Maecenasszal és a költői szerep tárgyalásával kezdődik (I. könyv, 1. óda), és Maecenasszal, illetve a költői szereppel zárul (a III. könyv 29. és 30. ódájában) Ugyanakkor az I. 1-ben Dionysos is nagyon fontos szerephez jut: az utolsó előtti versszakban ugyan nevének említése nélkül, de jelen van az isten: a

Újfajta, izmos szárnyakon indulok,
kétarcu költő, a laza légen át,
nem késem immár én a földön,
szálllok, a városok elmaradnak,

s nem ér irigység; szürke, szegény szülők
utóda voltam, s én, akit úgy kegyelsz,
szerette Maecenas, örökké
élek, a Styx vize nem bilincsel.

Lábszáramon már ráncos a bőr s kemény,
hattyú leszek lám, hőszinű, csillogó,
s az ujjamon s a vállamon már
lengedező, puha pelyhek ülnek.

Fürgébb irammal, mint amaz Icarus,
elérem én a mord szavu Bosporust,
s hattyúi dallal szállok át a
thrák poron, Afrika póre partján.

Majd hallja Colchis hangomat és a dák,
ki rejtve retteg marsus erőt, meg a
távol gelón, – s ért majd a hispán
és aki issza a hús Rhodanust.

Nincs kit temetned, hagyd el a gyászoló,
a csúf jajongást, felzokogó panaszt,
hagyd, hagyd a lármás néniákat
és a fölös temetési pompát.

Horatius: Ódák II. 20
Kardos László fordítása

borostyán, valamint a satyrok és a nymphák kara²² egyértelműen rá mutat. Horatiust költővé Dionysos és Maecenas teszi Euterpe és Polyhymnia hallgatólago belegezésével. A szerkezet, a Múzsák „passzívabb” szerepének – ők csak ne tiltsák a költészetet – a szembenállása az isten és Maecenas aktív szerepével még erősebbé teszik kettőjük párhuzamát: *me... hederarum... dis miscent superis* („engem a borostyán az istenek közé kever”); illetve *me lyricis vatibus inseres* („engem [te, Maecenas] felveszel a lírikus vatesek közé”).

Az I. 1. utolsó két versszaka nemcsak megerősíti Maecenas és Dionysos alakjának szoros kapcsolatát, hanem egy nyilvánvaló magyarázattal is szolgál erre a kapcsolatra: maga a költészet, Horatius versei fűzik őket ilyen szorosan össze. Horatius szerint az ő költészete nem létezne sem az isten sem az isteni barát hatalma és támogatása nélkül. De van a két alak egymásra vetítődésének egy további értelmezési lehetősége is: a halhatatlanság kérdése. A II. 19 utolsó versszakában Dionysos hatalmának csúcspontját a halál legyőzése jelenti, ez pedig előkészíti a következő, egyben a második könyvet lezáró verset, amely a költő halhatatlanságát tárgyalja egy groteszk, döbbenetes, dionysosi képben.²³ Ez a két vers egy olyan könyvet zár le, amelynek kiemelt témája a halál és a barátság.²⁴ A második könyv már röviden említett 17. ódájában, amelynek versmértéke a tizenkilencedikéhez és a huszadikéhoz hasonlóan alkaioisi, épp a kettejük halála jelenik meg: Horatius nyomatékosan megígéri Maecenasnak, hogy egy időben fognak meghalni:

*Esküszöm, és igaz
az esküm: én is menni fogok, megyek
(...)
kettőnknek egylélegzetű csillagunk
II. 17, 9–10 és 21 (Imre Flóra fordítása)*

Ez a halálukkal kapcsolatban hangsúlyozott „kozmosz összerakozás” épp a halhatatlanság elnyerésére nem vonatkozna? Ellenkezőleg: a második könyv két utolsó verséből összeálló dionysosi látomásban nemcsak a költő kerül el a halált, hanem – Dionysosként – a barátja is diadalmaskodik az alvilág felett. Ebből a szempontból különösen érdekes, hogy a 17. ódában Maecenas halála ugyanúgy a ritkán használt²⁵ *obeo* igével van kifejezve, mint a 20. ódában Horatius halhatatlansága: *non ego... obibo*.

A költészet halhatatlanná tesz – mondja Horatius a harmadik könyv végén, az *Exegi monumentum*-ban –, hiszen a művek fennmaradnak. Másfajta halhatatlansággal szembesülünk itt, a második kötet két utolsó versében. A költészet, a költői szavak dionysosi, halált legyőző hatalmát tapasztalhatjuk meg. Mindkét versben közös az irracionálisnak és az élményszerűségnek az egymást végtelenségig fokozó kettőssége: olyasmit látunk és tapasztalunk, ami nem lehetséges. Nem metaforikus madár repked a fejünk felett, hanem látjuk Horatiust hattyúvá változni lépcsőről lépésre. A költő talán ugyanezért bizonygatja, hogy ő tényleg látta Bacchust: *credite posteri* – „higgyetek nekem, utódok” (a II. 19 legelején erre a bizonygatásra még szükség van). Fontos hangsúlyozni, hogy a metamorfózis a költők kedves témája, ugyanakkor az epifániával egyetemben az isteni hatalom működésének legnyilvánvalóbb jele is.

A megtapasztalhatatlan megtapasztalása, epifánia, metamorfózis, halhatatlanság, az istennel való azonosulás – mi, olvasók Horatiusszal és Maecenasszal együtt egy misztérium résztvevői-

vé válunk. Ez a misztérium Horatius Dionysosé, aki egyszerre a költészetnek és a halhatatlanságnak az istene. Horatius többször is hangsúlyozza, például egy másik Dionysos-versében – az első könyv tizennyolcadik darabjában –, hogy ő nem fecseg ki szent titkokat: *nec variis obsita frondibus / sub divum rapiam* („nem ragadom ki a fényre a lombok által rejtett dolgaidat”). Itt sem teszi. Hiszen az a Dionysos-misztérium, amelynek részesei lehetünk, csak ezekben a sorokban, a költői szavak által létezik. A második könyv utolsó két verse mozgósítja ugyan Horatius és kortársai vallási kultúráját, illetve a vallási élmény iránti vágyat, de nem ír le rítusokat vagy konkrét tanításokat. Horatiusnál a költészet és a barátság ereje idézi meg az isten hatalmát, s nem egy titkos szertartás. A legfontosabb közös vonás ebben és egy „igazi” misztériumvallás szertartásában az, hogy a távolabbi jövőre ígért halhatatlanságot a beavatott számára már a mában átélhetővé, megtapasztalhatóvá teszi.

A II. 19. ódára vonatkozó észrevételek persze távolról sem jelentik azt, hogy Horatius verseiben a Bacchus, Liber, Dionysos neveket automatikusan felcserélhetnénk Maecenasszal, vagy fordítva: minden „Maecenas”-t „Liber pater”-nek olvashatnánk. A II. 19. óda utolsó előtti versszakában azonban a költő barátja egy pillanatra az isten helyébe lép, újabb olvasattal, újabb színnel gazdagítja a szöveget. Ha az isten egyéb említéseit nem is kell most rögtön újraértelmezni, egy szöveg hely – a második könyv utolsó versének Maecenast megszólító, második strófája – még mindenképpen vizsgálandó a két vers szoros összefüggése miatt (II. 20, 5–8):

*... Non ego, pauperum
sanguis parentum, non ego, quem vocas,
dilecte Maecenas, obibo,
nec Stygia cohibebor unda.*

Három versszakkal korábban Maecenas lépett oda Dionysos mellé. Vajon nem lehetséges-e, hogy itt pedig az isten alakja rémlik fel Maecenasé mögött? „Én, szegény szülők leszármazottja, én, akit szólítasz, szeretett Maecenas (= akit a halált legyőző isten szólít? – H. W. Gy.), nem fogok meghalni, és a Styx vize sem fog visszatartani” – ahogy (két versszakkal korábban), Bacchus, téged sem tartott vissza Cerberus.

Mindez persze nem működne Horatius könnyedsége és jártékossága nélkül.²⁶ Érdemes ebből a szempontból összehasonlítani ezekkel a versekkel azokat, amelyekben Augustus halhatatlanságáról ír Horatius. Augustus kapcsán is fontos szereplő Dionysos, de csak egy mintázat egyik eleme. Augustusnak a halhatatlan istenek közé emelkedését, illetve már most megnyilvánuló isteni voltát úgy kell elképzelnünk – mondja Horatius –, mint Hercules, a Dioskurosok, Bacchus, illetve Romulus halhatatlanná válását. Ezek is kitűnő versek, de a hang komolyabb, ünnepélyesebb, és főképp nincs misztérium, amelynek részeseivé válhatnánk.

Az *Elégiák Maecenashoz* szerzője, mint láttuk, szorosan összekapcsolja Bacchust és Maecenast egyforma és jellegzetes ruházatukkal, a nymphák karával, a háború és a háború utáni megpihenés kettősségével. A többi forrásunk (Velleius, Seneca, Plutarchos) alapján úgy tűnik, hogy ezek a bőbeszédű és döcögő sorok nem megteremtettek vagy felfedeztek valami új összefüggést, csak visszhangoztak egy kortárs vélekedést, amely valamilyen értelemben rokonította a külön, nagyhatalmú po-

litikust és Dionysost. Hogy Horatius szövegei ebben a tekintetben mennyire befolyásolták kortársai és a következő egy-két generáció Maecenas-képét, nem állapíthatjuk meg pontosan.²⁷ Az azonban kétségtelen, hogy Horatius többször és többszörösen is egymás mellé állította a számára oly fontos istent és a patrónusát (az ő kifejezésével: barátját). Míg Augustus esetében a Horatius által megfogalmazott hasonlóság Dionysoshoz (továbbá a Dioskurosokhoz, Herculeshez, Romulushoz) a

majdani halhatatlanságot jelenti, Maecenas kapcsán ilyesmit nem olvashatunk (nem is olvashatnánk a császárkultusz egyik formálójától). A két alak, Maecenas és Dionysos azonban szorosán ott állt egymás mellett, ha a Horatius számára legfontosabb kérdésekről, a költészetéről, a halálról-halhatatlanságról, valamint a barátságról volt szó. Közelségük és annak horatiusi megfogalmazása pedig mindenképpen provokatív volt: értelmezésre kényszerítette – ahogy minket is – az ókori olvasót.

Jegyzetek

A tanulmány korábbi változata az *International Conference in Memory of István Hahn* című konferencián (Non Omnis Moriar Foundation, 2013. 03. 22–23.) hangzott el angolul. Azok a forráshelyek, amelyek mellett nincs feltüntetve a fordító neve, a szerző fordításai.

- 1 Vö. Miller 2009, 15–18 az esemény idejéről és kortárs megítéléséről.
- 2 Augustus (rossz) viszonya Dionysoshoz, valamint az isten központi helye az Augustus-kori költészetben a sok kitűnő tanulmány ellenére még mindig feltáratlan. Ennek a viszonyoknak biztosan fontos eleme Antonius és az isten azonosítása, amely még jóval Antonius halála után is felmerül, lásd *Fasti* III. 727–732. Továbbá az isten kapcsolata a *libertasszal*, ünnepének Caesar meggyilkolásával való naptári szomszédsága köztársaságpárti és polgárháborús konnotációkat idézhetett. Ugyanakkor az is bizonyos, hogy az ezekből fakadó politikai megfontolások önmagukban még nem magyarázzák meg teljesen azt a tényt, hogy Liber pater vesztese lett az augustusi valláspolitikának, hiszen Antonius másik fontos istene, Hercules az augustusi *pantheonban* is kitüntetett helyet foglal el, és formálisan a *libertast* sem számították a principatusból. Augustushoz és Dionysoshoz: Wiseman 2000, 295–297; Miller 2002, 203–205; Batinski 1991; Zanker 1988, 33–65; Pöschl 1973, 210; Kovács 2014, 54–55; Rung 2015, 279. A kérdéshez egy meghökkentően „stimmelő” Aeneas–Dionysos-párhuzammal: Mac Góráin 2013. A 30-as évek hatalmi harcainak vallási vonatkozásaihoz: Beacham 2007, 152–158.
- 3 Maecenas alakjához és politikusi karakteréhez: Syme 1939, 129; Hegyi 2011.
- 4 Ebből a szempontból alapos áttekintés és elemzés: Graver 1998.
- 5 A helyhez és a problémához lásd Woodman 1983, 237–248, fontos párhuzamokkal. Ő elemzésében főképp az *otium* fogalmára koncentrált.
- 6 Démétrios és Dionysos kapcsolatához a korabeli vallásosság szempontjából („játszani az istent”): Versnel 2011, 452–454.
- 7 Lásd még Plutarchos: *Antonius* 26, 5; 56, 7; 60, 3–5; 75, 4–6; Velleius Paterculus I. 82, 5; Cassius Dio XLVIII. 39, 2. Antonius és Dionysos kapcsolatához: Pelling 1999, 179–180, 209, 257–258, 303–304; Syme 1939, 273–274.
- 8 A szövegről és háttéréről Peirano 2012, 205–241; a Seneca-hellyel való kapcsolatáról 222–224.
- 9 A szöveg egyik sora – *Actius ipse lyram plectro percussit eburno* (51) – a legvalószínűbben úgy érthető, hogy Maecenas az Actium után megpihenő harcos, aki a húrok közé csapva Bacchushoz énekel. Az *Actius ipse* persze Apollóra is utalhatna, akihez illene a lyra is, de hogy himnuszt írjon Dionysoshoz, az már kevésbé jellemző. Augustus is lehetne az *Actius ipse*, de hogy istenhimnuszat adott volna elő lyra-kísérettel, ráadásul Bacchushoz, ezt nehéz lenne összeegyeztetni azzal, ahogyan a többi forrásunk tekint rá.
- 10 A Kr. e. 31. és 30. év politikai és katonai eseményeihez: Pelling 1996, 54–67. Maecenas actiumi jelenlétéről elsősorban Horatius első epódosa miatt írtak sokat: Du Quesnay 2002, 18–19; Nisbet 2007, 11; Anderson 2010, 40–41; lásd még Pelling 1996, 61 (324. jegyzet).
- 11 A szakirodalomban más azonosítások is felmerültek. Koster (1994, 62) szerint Horatius Augustust azonosítja Bacchusszal (és ebben az „új mitológémban” Livia lenne Ariadné, és Cleopatra Cerberus); Rimóczi-Hamar (2001, 123–131) Gallust látja a II. 19 Bacchusában (és a fentebb idézett Suetonius által leírt lakomán is). Ezekkel az írásokkal, bár érvelésüket alapvetően hibásnak tartom, itt nem kívánok vitatkozni, egyrészt helyhiány miatt, másrészt mert teljesen idegen számomra, ahogy ezek a tanulmányok – főképp az utóbbi – a forrásainkra tekintenek. Horatius szövegei nem rejtjelezett szövegek (elrejtett értelem a végtelenül ostoba és besúgókkal sem rendelkező Augustus elől?), olvasásuk nem desiffrálás. Történelemszerűen a lehetséges kortárs olvasatok érdekelnek. Nem zárhatom ki, hogy volt olyan kortárs, akiben a II. 19 Gallust idézte fel (de nem úgy, mint Sándor Mátyásék levelezése a kódrács alkalmazása után a felkelés részleteit!), nagyon nehezen tudnék azonban érvelni mellette. Az már érdekesebb probléma, hogy a 20-as, 10-es évekre kialakult-e már egy olyan „aulikus diskurzus” (szerintem nem), amelyben egy Dionysos-himnusz Augustus-himnusznak lett volna olvasható. Horatius életrajzában és verseinek lehetséges összefüggéseiről, továbbá a „horatiusi maszkok” kérdéséről összefoglalólag: McNeill 2001, 1–9.
- 12 Adamik (2001, 113–116) részletesen foglalkozik a szöveg szerkezetével, alaposan áttekintve az erre vonatkozó korábbi véleményeket is.
- 13 Du Quesnay 2002, 35.
- 14 Nisbet–Hubbard 1978, 329.
- 15 Nisbet–Hubbard 1978, 329.
- 16 Horatius olvasói számára amúgy nem volt ismeretlen a harctól óvandó Dionysos: *verecundumque Bacchum / sanguineis prohibete rixis* (Ódák I. 27, 3–4), de a háborúzó sem: *nec Semeleius / cum Marte confundet Thyoneus / proelia* (Ódák I. 17, 22–24).
- 17 Hegyi 2011, 10–11.
- 18 Borzsák 1975, 256.
- 19 A *clientela* „nyelvéhez”: Saller 1982, 7–22.
- 20 Maecenas és Horatius kapcsolatához: Reckford 1959.
- 21 A két vers szoros összetartozásáról: Santirocco 1986, 107; Borzsák 1975, 260; Schiesaro 2009, 67; West 1998, 144.
- 22 Nisbet–Hubbard 1970, 13. A 29. *doctus* szava is összekapcsolja a gyűjtemény első versét a II. 19. ódával, amelynek elején Bacchus tanít, a nymphák, a satyrok és Horatius pedig tanulnak. A *doctus* háttéréhez: Nisbet–Hubbard 1970, 13.
- 23 Természetesen nagyon fontosak az itt leírt metamorfózisnak a görög előzményei, ezekről Nisbet–Hubbard 1978, 332–335.
- 24 Günther 2013, 319–320. Lásd még West vonatkozó könyvének a címét: *Horace Odes II. Vatis Amici*.
- 25 Nisbet–Hubbard 1978, 341.
- 26 Mindkét vers groteskségéről, valamint „viceiről” és ezek vallási kapcsolatairól, továbbá szerepéről a szövegekben lásd West 1998, 138–140, 144–145.
- 27 Az *Elégiák Maecenashozban* és a II. 19. óda vizsgált versszakában megfogalmazott apológia szerkezete – „azt mondják, csak a multság jellemző rád, pedig a harc is” – mulatságos módon egybeesik, de nem bizonyító erejű.

Bibliográfia

- Adamik T. 2001. „Horatius Bacchus-himnusa (2, 19)”: *Antik Tanulmányok* 45, 113–122.
- Anderson, W. 2010. „Horace’s Friendship: Adaptation of a Circular Argument”: G. Davis (szerk.): *Blackwell Companion to Horace*. Chichester – Malden, MA, 34–52.
- Batinski, E. E. 1991. „Horace’s Rehabilitation of Bacchus”: *The Classical World* 84/5, 361–378.
- Beacham, R. 2007. „The Emperor as Impresario: Producing the Pageantry of Power”: K. Galinsky (szerk.): *The Cambridge Companion to the Age of Augustus*. Cambridge, 151–174.
- Borzásák I. 1975. *Horatius. Ódák és Epódoszok*. Budapest.
- Du Quesnay, I. M. Le M. 2002. „*Amicus certus in re incerta cernitur*: Epode I”: T. Woodman – D. Feeney (szerk.): *Traditions and Contexts in the Poetry of Horace*. Cambridge, 17–38.
- Graver, M. 1998. „The Manhandling of Maecenas: Senecan Abstractions of Masculinity”: *The American Journal of Philology* 119, 607–632.
- Günther, H.-Ch. 2013. „The First Collection of Odes: *Carmina* I–III”: H.-Ch. Günther (szerk.): *Brill’s Companion to Horace*. Leiden–Boston, 211–406.
- Hegyí W. Gy. 2011. „A külső munkatárs. Maecenas politikai pályafutása”: *Ókor* 10/1, 10–17.
- Koster, S. 1994. „*Quo me Bacche rapis?* (Hor. *carm.* 3,25 und 2,19)”: S. Koster (szerk.): *Horaz-Studien*. Erlangen, 51–70.
- Kovács D. 2014. „*Liberalia* bei Ovidius”: *Hungarian Polis Studies* 21, 53–62.
- Mac Góráin, F. 2013. „Virgil’s Bacchus and the Roman Republic”: J. Farrell – D. Nelis (szerk.): *Augustan Poetry and the Roman Republic*. Oxford, 124–145.
- McNeill, R. L. B. 2001. *Horace. Image, Identity, and Audience*. Baltimore.
- Miller, J. F. 2002. „Ovid’s *Liberalia*”: G. Herbert-Brown (szerk.): *Ovid’s Fasti. Historical Readings at its Bimillennium*. Oxford, 199–224.
- Miller, J. F. 2009. *Apollo, Augustus, and the Poets*. Cambridge.
- Nisbet, R. G. M. – Hubbard, M. 1970. *A Commentary on Horace: Odes Book I*. Oxford.
- Nisbet, R. G. M. – Hubbard, M. 1978. *A Commentary on Horace: Odes Book II*. Oxford.
- Nisbet, R. 2007. „Horace: Life and Chronology”: S. Harrison (szerk.): *The Cambridge Companion to Horace*. Cambridge University Press, 7–21.
- Peirano, I. 2012. *The Rhetoric of the Roman Fake: Latin Pseudepigrapha in Context*. Cambridge.
- Pelling, C. B. R. 1999. *Plutarch. Life of Antony*. Cambridge.
- Pelling, Ch. 1996. „The Triumviral Period”: A. K. Bowman – E. Champlin – A. Lintott (szerk.): *Cambridge Ancient History X. The Augustan Empire, 43 B.C. – A.D. 69*. Cambridge. 1–69.
- Pöschl, V. 1973. „Die Dionysosode des Horaz (c. 2,19)”: *Hermes* 101, 208–230.
- Reckford, K. J. 1959. „Horace and Maecenas”: *TAPhA* 90, 195–208.
- Rimóczi-Hamar M. 2001. „*Bacchum... carmina... vidi docentem...* (Horatius *Carm.* II.19)”: *Antik Tanulmányok* 45, 123–131.
- Rung Á. 2015. „Aeneas, az etruszk antihős”: Bárány I. – Bolonyai G. – Ferenczi A. – Vér Á. (szerk.): *Studia classica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókortudományi Intézetéből*. Budapest, 261–288.
- Santirocco, M. S. 1986. *Unity and Design in Horace’s Odes*. Chapel Hill – London.
- Saller, R. P. 1982. *Personal Patronage under the Early Empire*. Cambridge.
- Schiesaro, A. 2009. „Horace’s Bacchic Poetics”: L. B. T. Houghton (szerk.): *Perceptions of Horace. A Roman Poet and his Readers*. Cambridge, 61–79.
- Syme, R. 1939. *The Roman Revolution*. Oxford.
- Versnel, H. S. 2011. *Coping With the Gods. Wayward Readings in Greek Theology*. Leiden–Boston.
- Watson, L. 2003. *Horace’s Epodes*. Oxford.
- West, D. 1998. *Horace Odes II. Vatis Amici*. Oxford.
- Wiseman, T. P. 2000. „Liber: Myth, Drama and Ideology in Republican Rome”: C. Bruun (szerk.): *The Roman Middle Republic: Politics, Religion and Historiography c. 400 – 133BC*. Rome, 265–299.
- Woodman, A. J. 1983. *Velleius Paterculus. The Caesarian and Augustan Narrative*. Cambridge.
- Zanker, P. 1988. *The Power of Images in the Age of Augustus*. Ann Arbor.